

# ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

**О.Б. Кафарська**

кандидат педагогічних наук, доцент  
кафедри гуманітарних та соціально-  
економічних дисциплін

Івано-Франківського факультету

Національного університету

«Одеська юридична академія»

## НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Найвагомішим із факторів, які обумовлюють актуальність дослідження громадянської культури є те, що Україна конституційно закріпила за собою статус демократичної, соціальної, правової держави, яка орієнтується на розбудову громадянського суспільства [1; с.141].

Дослідження громадянської культури тісно пов'язане з глибокими розробками питань громадського життя, розвитку громад та їх ставлення до держави, що були започатковані М. Драгомановим, І. Франком, М. Грушевським, Б. Кістяківським, В. Липинським, М. Шаповалом.

За сучасних умов теорія громадянського суспільства визнана важливою для осмислення шляхів і способів демократичної трансформації в Україні. Проблеми громадянського суспільства та громадянської культури розглядають у своїх дослідженнях такі українські вчені як В. Бабкін, Є. Головаха, В. Горбатенко, І. Кресіна, А. Колодій, Н. Оніщенко, В. Пазенок, Н. Паніна, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, М. Рябчук, В. Степаненко, Я. Шевченко, Ю. Шемшученко.

Громадянське суспільство вкрай необхідне для утвердження демократичного врядування, бо, як пише Джон Кін, там, «де немає громадянського суспільства, не може бути взаємодії й обміну думками між громадянами, здатними публічно обирати свої ідентичності, шанувати свої обов'язки в рамках політично-правової структури, яка забезпечує мир між громадянами, добре функціонування уряду, соціальну

справедливість та – перш за все – діє відповідно до принципу, що влада має бути підзвітна суспільству» [2; с.78].

Отже, завданням даного дослідження є вивчення проблем формування громадянської культури, оскільки вона виступає основою побудови громадянського суспільства. Ч. 5 преамбули Конституції України вказує на «зміцнення громадянської злагоди» як мету прийняття Основного закону [1; с.141].

Громадянська культура формується в умовах функціонування відкритого суспільства, яке, у свою чергу, створює умови для участі громадськості у здійсненні державної влади, формуванні та реалізації державної політики. На відміну від Західної Європи, де громадянське суспільство формувалося внаслідок тривалої перманентної еволюції і знаходиться в процесі модернізації сьогодні, в Україні на різних етапах історичного розвитку існували лише його окремі елементи, які так і не стали завершеною системною структурою. Цим зумовлюється ще одна особливість становлення громадянського суспільства в сучасній Україні – першорядна роль держави та ініціювання цього процесу, як правило, революційним шляхом зверху [3].

Сьогодні у науковій літературі існують сотні визначень поняття «громадянське суспільство». І. Кресіна підкреслює, що громадянське суспільство не можна «побудувати як щось нове поряд із не громадянським. Його можна утверджувати як нову якість політично організованого суспільства, як середовище демократії, свободи і відповідальності за долю держави і нації» [4; с.3]. Щоденна діяльність громадянського суспільства та його організацій є необхідною умовою функціонування правової держави і демократичного врядування. І навпаки, ігнорування та придушення громадських ініціатив, відсутність механізмів участі громадськості й організацій громадянського суспільства у процесі ухвалення рішень призводять до стагнації суспільства, зростання корупції, усунення дедалі численніших груп громадян від розв'язання соціальних проблем на рівні громад і держави загалом. До останнього часу в Україні не існувало жодної системної державної політики, яка б забезпечувала розвиток громадянського суспільства.

Необхідність існування скоординованої державної політики

сприяння розвитку громадянського суспільства визнали такі країни, як Естонія, Угорщина, Казахстан, Молдова. Ці країни ухвалили низку рішень, що допомогло скоординувати дії різних міністерств і значно покращити умови діяльності організацій громадянського суспільства. Зокрема, в Естонії парламент у 2002 році ухвалив «Концепцію розвитку громадянського суспільства Естонії», а в 2004-2006 роках діяв «План дій із реалізації Концепції розвитку громадянського суспільства Естонії», ухвалений урядом. В Угорщині в 2002 році уряд ухвалив «Стратегію угорського уряду з питань розвитку громадянського суспільства». У 2005 році парламент Молдови ухвалив «Концепцію співробітництва між парламентом і громадянським суспільством», а в 2006 році з'явилося «Положення про механізм співробітництва між урядом і громадянським суспільством». У липні 2006 року Указом Президента Республіки Казахстан була ухвалена «Концепція розвитку громадянського суспільства в Республіці Казахстан на 2006-2011 роки». А вже у вересні постановою Уряду Республіки Казахстан було затверджено «План заходів із реалізації Концепції розвитку громадянського суспільства в Республіці Казахстан на 2006-2011 роки» [5].

Об'єднання (інститути) громадянського суспільства вже давно наголошують на необхідності покращення умов своєї діяльності і відповідних змін у законодавстві. Так, у 2005 році Центром політико-правових реформ було розроблено Концепцію взаємодії держави та громадянського суспільства (Андрій Кірмач, Дмитро Український). У 2004-2005 роках було розроблено Національну концепцію розвитку громадянського суспільства в Україні (Валерій Рубцов, Інститут місцевої демократії). Протягом 2005-2006 років ГМ ОПОРА та інші аналітичні організації розробили Доктрину громадянського суспільства (Максим Лациба, Тетяна Бойко) [5]. Проте усі ці документи не наділені державно-правовим обов'язковим характером.

Лише у листопаді 2007 року Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства. Концепція визначає основні засади діяльності органів виконавчої влади, спрямованої на створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства та зміцнення

демократії в Україні. Концепція також передбачає щорічне ухвалення плану заходів щодо її реалізації із врахуванням пропозицій організацій громадянського суспільства та громадську оцінку успішності реалізації завдань Концепції. Вона окреслює головні завдання державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, встановлює принципи та форми взаємодії органів виконавчої влади й організацій громадянського суспільства, а також напрями вдосконалення актів законодавства із цих питань.

Серед основних завдань Концепції виділено сприяння «формуванню громадянської культури суспільства – виявлення активної громадянської позиції, зокрема щодо участі у процесах формування та реалізації державної політики, усвідомлення громадськістю принципів співробітництва між органами виконавчої влади та інститутами» [6]. Документ вводить нове поняття – інститут громадянського суспільства, до якого зараховує громадські організації, професійні і творчі спілки, організації роботодавців, благодійні організації, релігійні організації, недержавні засоби масової інформації та інші невідповідні товариства й установи.

Взаємодія органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства організовується на основі таких принципів:

1) соціальне партнерство – налагодження конструктивної взаємодії органів виконавчої влади, зазначених інститутів і суб'єктів господарювання для вирішення питань державного управління і суспільного життя;

2) забезпечення рівних можливостей – створення органами виконавчої влади однакових умов для діяльності інститутів, пов'язаної із захистом прав і свобод людини та громадянина, наданням соціальних послуг;

3) взаємовідповідальність – усвідомлення органами виконавчої влади та інститутами спільної відповідальності за рівень їх взаємодії;

4) відкритість та прозорість – забезпечення органами виконавчої влади доступу інститутів до інформації.

Реалізація Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, підкреслюється у розпорядженні Кабінету

Міністрів України, дасть змогу:

- забезпечити подальший розвиток громадянського суспільства та зміцнення його інститутів;
- налагодити комунікації між органами виконавчої влади та зазначеними інститутами;
- підвищити рівень громадянської культури суспільства, активізувати участь громадян у діяльності інститутів, формуванні та реалізації державної політики;
- розвинути волонтерський рух, благодійництво і меценатство [7].

Указом Президента України від 23 лютого 2007 р. затверджено Положення про Раду громадськості. У п. 3 Положення серед основних завдань Ради виділено «сприяння реалізації громадянами конституційного права брати участь в управлінні державними справами», а також забезпечення врахування громадської думки при розробленні проектів законів, що передбачаються для внесення Президентом України до парламенту [8]. Проведення громадських експертиз проектів програм і рішень у сфері культури передбачається п. 5 Концепції державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки [9; с.264].

Проблеми розвитку громадянського суспільства та основних напрямів формування громадянської культури знаходять своє відображення у наукових дослідженнях багатьох вчених. Зокрема, Ю.В. Рарог дотримується точки зору, що при всій різноманітності систем вищої освіти, підходів в її організації і розв'язанні проблем співвідношення державного та приватного, централізованого та самоврядного начал можна виділити загальну рису, що проявилася приблизно з початку 80-х, а особливо з 90-х років ХХ сторіччя, – це демократизація. Тенденція демократизації виявляє себе в кількох напрямках: децентралізація управління навчальними закладами; розвиток університетського самоврядування; підвищення суспільного статусу професорсько-викладацького складу; розширення студентського самоуправління; посилення впливу громадськості на вищу школу [10].

В.Д. Бабкін, О.С. Онищенко, М.В. Оніщук, В.Ф. Погорілко, О.В. Скрипнюк, Я.М. Шевченко, Ю.С. Шемшученко підкреслюють, що «перехід від тоталітарного політичного режиму до демократичної

державності поставив вимогу докорінного наукового переосмислення ролі й функцій держави як системи, що багато в чому визначає вектор розвитку громадянського суспільства. Провідна роль держави у трансформаційних процесах не суперечить саморегулюючій природі громадянського суспільства. Саме таке суспільство значною мірою визначає параметри і межі державного втручання, функції і завдання держави» [11; с.76].

Одним із найважливіших аспектів розвитку громадянського суспільства, без якого сьогодні не можна уявити ні формування, ні вдосконалення різноманітних форм його активності, є право. При цьому специфіка взаємозв'язку права та громадянського суспільства полягає в тому, що право не лише закріплює базові для громадянського суспільства інститути (ці інститути гарантуються як на найвищому конституційному рівні, так і на рівні галузевого законодавства України), а й відчуває на собі зворотній вплив із боку суспільства, яке бере активну участь у правотворчому процесі, сприяє артикуляції суспільних потреб та інтересів, які потребують свого нормативного врегулювання, включається в процес розроблення проектів різних нормативно-правових актів.

Указом Президента України від 3 липня 2008 року було заплановано проведення у 2009 році в Україні Року молоді «з метою підвищення ролі молоді в розбудові демократичного громадянського суспільства, створення належних умов для інтелектуального, культурного та фізичного розвитку молодих громадян» [12]. Вищезазначений Указ Кабінету Міністрів України доручав посилити координацію роботи міністерств, інших органів виконавчої влади у сфері реалізації державної молодіжної зокрема щодо підтримки діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій.

У рамках проекту «Конституційний захист прав людини та вдосконалення конституційних механізмів судового і парламентського контролю» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» робочою групою, яка складається з членів Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, членів Харківської правозахисної групи та фахівців із питань конституційного права, розроблено пропозиції щодо змін до другого та третього розділів

Конституції України. Члени робочої групи наголошують, що в Україні вкрай необхідний розвиток інституту громадського контролю за діяльністю виконавчої влади в цілому. Для гарантування позапарламентського контролю до Конституції необхідно додати підрозділ «Громадянське суспільство». На часі розробка законопроекту про громадський (парламентський і позапарламентський) контроль за діяльністю державної виконавчої влади, який конкретизував би положення майбутньої Конституції про громадський контроль за владою.

Зауважимо, що у нинішній Конституції немає згадки про громадянське суспільство, на формування якого, зрештою, має бути спрямований весь державно-правовий механізм. Цей недолік, безумовно, негативно відобразатиметься на процесі формування громадянського суспільства, серцевини правової держави. Проголошуючи своє прагнення досягти ідеалів правової держави, не пов'язавши його на конституційному рівні з формуванням громадянського суспільства, є стратегічно неприпустимим. Адже неможливо донести до людей сутність переваг правової держави, не пов'язуючи її із громадянським суспільством, яке є гарантом захисту його членів від втручання державних інститутів в їх приватне і особисте життя, особливо у тих випадках, коли державні інститути за певних обставин перетворюються на самодостатні і діють для самих себе, а нерідко й проти суспільства. Тому вважаємо, що однією з перших змін до Конституції України має бути її доповнення новим розділом про громадянське суспільство. Водночас необхідно гарантувати громадський контроль за діяльністю державних органів та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, для чого можуть створюватися будь-які організації і асоціації громадян.

## Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30.– Ст. 141.
2. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін; [пер. з англ. О. Глущенко]. – К.: КІС, 2000. – С. 78.
3. Кравченко Н.Б. Особливості формування громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / Н.Б. Кравченко – Режим доступу: [http://www.rusnauka.com/26\\_SSN\\_2008/Istoria/34842.doc.htm](http://www.rusnauka.com/26_SSN_2008/Istoria/34842.doc.htm).

4. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року / І. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 3.
5. Лациба М. Громадянське суспільство [Електронний ресурс] / М. Лациба, Т. Бойко – Режим доступу: [www.prostir.ua/main/data?t=3&c=1&q=1047816](http://www.prostir.ua/main/data?t=3&c=1&q=1047816)
6. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1035-2007-%F0>
7. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art\\_id=98211034](http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=98211034)
8. Питання Ради громадськості: Указ Президента України від 23 лютого 2007 р. № 139 від 23 лютого 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.president.gov.ua/documents/5788.html](http://www.president.gov.ua/documents/5788.html)
9. Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки: Закон України від 3 березня 2005 року // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 16. – Ст. 264.
10. Рарог Ю.В. Сучасні тенденції у реформуванні вищої освіти в розвинених країнах світу [Електронний ресурс] / Ю.В. Рарог – Режим доступу: [http://www.library.ukma.kiev.ua/elib/NZ/NZV19\\_2001\\_polityk/10\\_rarog\\_yuv.pdf](http://www.library.ukma.kiev.ua/elib/NZ/NZV19_2001_polityk/10_rarog_yuv.pdf).
11. Рекомендації методологічного семінару «Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії». – К., 2004. – С. 76.
12. Про проведення у 2009 році в Україні Року молоді: Указ Президента України від 3 липня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.president.gov.ua/documents/8082.html](http://www.president.gov.ua/documents/8082.html)

#### Анотація

**Кафарська О. Б. Нормативно-правова основа громадянського суспільства.** – Стаття.

У статті розглядається питання необхідності існування скоординованої державної політики та забезпечення нормативно-правових основ щодо формування громадянського суспільства.

*Ключові слова:* громадянське суспільство, громадянська культура, нормативно-правова основа, права держава, демократія, законодавство.

#### Аннотация

**Кафарская О. Б. Нормативно-правовая основа гражданского общества.** – Статья.

В статье рассматривается вопрос необходимости существования скоординированной государственной политики и обеспечения нормативно-правовой основы формирования гражданского общества.

*Ключевые слова:* гражданское общество, гражданская культура, нормативно-правовая основа, правовое государство, демократия, законодательство.

#### Summary

**Kafarska O.B. Norm-Legal Base of the Civil Society.** – Article

The question of the necessity of the existence of the coordinated state policy and the provision of the norm-legal base formation of the civil society is considered in the article.

*Key words:* civil society, civil culture, norm-legal base, legal state, democracy, legislation.

**І.В. Коваль**

кандидат політичних наук,  
доцент кафедри гуманітарних та  
соціально-економічних дисциплін  
Івано-Франківського факультету  
Національного університету  
«Одеська юридична академія»

**ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВ'Я:  
СУТНІСТЬ, ДОСЛІДЖЕННЯ, ПРОБЛЕМИ**

Демократизація політичного життя, а також процеси формування в Україні громадянського суспільства, зокрема, розробка відповідної нормативно-правової бази зумовили зміну відношення суспільства до релігійної сфери і підвищення рівня релігійності українців. Завдяки закріпленню на законодавчому рівні права свободи совісті більша частина громадян України незалежно від релігійних переконань задоволена можливістю вільно відвідувати церкву, і вважає церковну освіту для дітей потрібною [1, с. 23, 28]. Разом з цим, зауважимо, що практика міжцерковних відносин, здійснення громадянами права на свободу світогляду в умовах поширення новітніх релігійних течій свідчать про те, що чинне законодавство не повною мірою враховує сучасні реалії церковно-релігійного життя, суперечності, що виникають у полі міжцерковних стосунків, а також наслідки впливу на громадян деяких деструктивних релігійних новоутворень. Водночас зазначимо, що міжцерковні відносини в Україні характеризуються помітним рівнем конфліктності. Існують суперечності між традиційними Церквами та новітніми релігійними рухами, між традиційними Церквами різних віросповідань, а також між Церквами одного й того ж віросповідання.